

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК (UDC) 94(477-25)(092) «1859/1875»

СОСЮРА Л. Г.

**ФОРМИ, МЕТОДИ ТА ЗМІСТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Стаття присвячена діяльності Михайла Петровича Драгоманова, як педагога та наукового діяча. М. Драгоманов словом боровся проти царя і його уряду, підтримував починання в освітянській роботі в Україні, відстоював позицію, що кожна людина має право навчатися і бути освіченою особистістю. Основна увага статті націлена на його педагогічні погляди, його вплив на підняття культурно-освітнього рівня українців. Висвітлено теоретичну і практичну діяльність.

Ключові слова: освіта, недільні школи, націоналізація, школа, політичний діяч, українська мова.

М. Драгоманов належить до тих діячів українського народу, які увійшли в історію України, як духовні сподвижники громадського і культурного відродження, борці за соціальні свободи і гуманізм. Педагогічна та громадська діяльність М. Драгоманова розглянута та досліджена багатьма істориками.

За роки незалежності України над даною тематикою працювали: Я. Дашкевич «Учений, політик, публіцист», М. Попович, П. Федченко, Л. Киян «Визначний діяч української освіти», Л. Климчик «Рідна мова в контексті педагогічних поглядів М.П. Драгоманова». Поміж значної кількості статей, присвячених М. Драгоманову та його багатій спадщині, останніми роками з'явилося декілька монографій: О. Куцої «М.П. Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині ХІХ ст.», Т. Андрусяка «Шлях до свободи (М.П. Драгоманов про права людини)», А. Круглашова «Драма інтелектуала: політичні ідеї М.П. Драгоманова». Багато викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова досліджують творчу спадщину цього діяча. Серед них професори В. Андрущенко, Г. Волинка, І. Дробот, Н. Мозгова, В. Борисенко, кандидати наук Т. Стоян, А. Кравченко, В. Кириченко та інші. У їхніх статтях висвітлюються актуальні проблеми наукового доробку М. Драгоманова, зокрема його погляди на розвиток українського національного руху другої половини ХІХ - початку ХХ ст., відбивають плюралізм думок і концепцій в оцінці наукових і політичних поглядів ученого. З'явилася низка дисертаційних робіт, автори яких представляють різні гуманітарні спеціальності: Л. Козуб, Г. Костенко, О. Крук, Н. Завірющенко, Л. Комзюк, В. Деркач, О. Наумовська, А. Климчик.

Цілі статті: проаналізувати сучасні дослідження даної тематики, розглянути форми, методи і сутність педагогічної діяльності М. Драгоманова з моменту вступу до Київського Університету і до вимушеної еміграції.

Початком педагогічної діяльності М.П. Драгоманова вважають 1859 р. Саме в цей рік він стає студентом Київського університету св.

Сосюра Леся Григорівна - аспірант, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Україна).

Володимира на історико-філологічному факультеті й одразу бере активну участь в організації недільних шкіл. «З самого вступу в університет, восени 1859 р. я попав в кружок студентів, котрі заснували перші недільні школи» [1, с. 334].

Ідея недільних шкіл в Україні належала членам українського гуртка, що складався з професорів, вчителів гімназії та студентів університету і духовної академії. Куратором Київського учбового округу був відомий учений і педагог М. Пирогов, який сприяв прогресивним пошукам у шкільній справі, тому нововведення в педагогічній діяльності мали в Києві сприятливий ґрунт. Перша згадка про план створення недільної школи з'явилася в «Київському телеграфі» від 29 вересня 1859 р. Вона викликала жваве обговорення серед молоді [2, с. 140]. Робота у недільних школах ставила перед інтелігенцією конкретні завдання у сфері культурно-просвітницької праці. Вони мали на меті підготувати народ до подальшої освіти, дати потрібний напрям його пробудженим силам, тобто мали значення «першоспроби» [3, с. 16]. Ці школи створювалися на громадські кошти, і завданням їх було давати звичайним людям початкову освіту рідною мовою. М. Драгоманов описав ці школи у своїй брошурі «Народні школи в Україні». Засновники цих шкіл покладали на них великі надії, вбачали в них засіб для політичної пропаганди. Але серед неписьмених дітей домогтися цього було майже нереально, тому основний акцент було зроблено на педагогічну діяльність.

Вже під час відкриття цих шкіл виявилися розбіжності в українському студентському гуртку: частина вважала, що орієнтуватися необхідно на світовий рівень. Перші називали себе українцями, а другі - космополітами. До останніх належав і студент М. Драгоманов. З його ім'ям пов'язане відкриття Подільської школи та двох шкіл у Києві - українофільська і слов'янофільська [4, с. 15]. В організації та роботі цих шкіл брали участь П. Павлов, М. Старицький, М. Чубинський. Недільні школи були створені за підтримки М. Пирогова. Вони викликали великий інтерес у Т. Шевченка. Для них він склав і опублікував «Буквар южноруський» [2; с. 249].

У недільній школі М. Драгоманов викладав історію. Проблему відносин між українською і російською мовами він вирішував, зважаючи на реальні обставини. А реальні умови диктували російську мову - це і культурний розвиток обох мов, і недостатня національна активність. Тому впровадження у школах виключно української мови М. Драгоманов не вважав можливим. Хоч недільні школи мали тільки просвітительське та культурне значення, чиновники і реакційне духовенство називало професора П. Павлова, М. Чубинського та М. Драгоманова нігілістами, чорновими, революціонерами і говорило про шкідливість такої освіти для молоді. Через це в липні 1862 р. указом царя всі недільні школи було закрито [4, с.15]. Спеціальна урядова комісія, що була створена для розслідування спрямованості й мети недільних шкіл, кваліфікувала їх як справу шкідливу, задуману таємним товариством із метою повалення в Росії панівного ладу й династії. Комісія зазначала також, що недільні школи поширювали серед молоді нігілізм і виступали за скасування приватної власності. Закриття цих шкіл викликало невдоволення та революційне піднесення серед молоді [5, с.77]. М. Драгоманов писав,

що навіть «добра школа, в котрій учать дітей і не б'ють - есть справді бунт проти царя» [6, с. 22].

У цей час для підготовки вчителів для сільських шкіл Київського учбового округу було відкрито тимчасову Педагогічну школу в Києві. Члени студентського гуртка, які раніше працювали в недільних школах, зокрема і М. Драгоманов, перейшли працювати на громадських засадах до Тимчасової педагогічної школи, яка фактично очолила широкий освітній рух, що поширювався в Україні. Її вчителі разом із добровольцями-студентами готували підручники українською мовою, українські популярні книжки для читання. Викладачі школи твердо стояли на тому, що початок освіти в Україні потрібно вести лише рідною мовою. Водночас в усіх гімназіях Київського учбового округу педагогічні ради, які обговорювали проект статуту середніх і початкових шкіл, також висловлювалися за те, що в школах, поряд з російською, слід викладати й українську мову. Цей рух в Україні підтримали й петербурзькі українофіли, що гуртувалися навколо «Основи». Робота М. Драгоманова в тимчасовій школі була пов'язана з видавничими планами українофілів [7, с. 30].

У 60-х рр. XIX ст. М. Драгоманов написав низку статей: «Земство і місцевий елемент в освіті», «Педагогічне значення малоруської мови» та інші. Вони були опубліковані в «Санкт-Петербурзьких ведомостях». У цих статтях він описує тяжкий стан освіти і шкіл в Україні та звертає особливу увагу на заборону навчання в народних училищах українською мовою. У статті «Педагогічне значення малоруської мови» він висловлює обурення глибоким невіглаством і легковажною самовпевненістю освіченої громадськості Росії в підході до розв'язання малоросійських проблем взагалі і педагогічних зокрема. Якщо на початку 60-х р. XIX ст. учений не надавав суттєвого значення мові викладання, то тепер, у 1866 р., він обґрунтував необхідність навчання в початковій школі тільки українською [4, с.45]. Процес оволодіння грамотою, писав М. Драгоманов, сприяє всебічному розвитку дитини тільки під час викладання рідною мовою. Саме М. Драгоманов пропонував розпочинати навчання дітей з елементів української мови, а потім переходити на російську [8, с. 77].

Починаючи зі студентських років, М. Драгоманов присвятив своє життя соціальному й національному визволенню українського народу, духовному відродженню національної культури, української мови та історії. Історію він визначав як науку про звершену, минулу діяльність і ставив вимогу, що ця наука має давати такі точні узагальнення, які дають інші науки - математичні, фізико-хімічні та біологічні [9, с. 5]. Навчаючись в університеті, М. Драгоманов набув доброго смаку до самостійної дослідницької праці, і це не могло пройти повз професора загальної історії В. Шульгіна. Він запропонував залишити перспективного студента на кафедрі, але його клопотання не були тоді взяті до уваги. Відразу після закінчення університету (навесні 1863 р.) М. Драгоманову довелося працювати вчителем у 2-ій київській гімназії. Тоді саме на право читання лекцій було розпочато підготовку дисертації «Император Тиберий», яку захищено в 1864 р. Цього року М. Драгоманов обіймає посаду приват-доцента кафедри всесвітньої історії в Київському університеті [10, с.16].

У педагогічній спадщині М. Драгоманова провідне місце посідають проблеми школи, освіти, викладання українською мовою, їхня роль у розвитку української національної культури. Він досліджував розвиток політичного життя українського народу. Учений науково підтверджував, що український народ в історичному минулому мав значний культурний розвиток і стояв на рівні інших європейських країн. Особливо це характерне для доби Київської Русі та козацької республіки, коли народ був суверенний і культура його розвивалася самобутньо. У праці «Літературно-громадівські партії в Галичині» М. Драгоманов стверджує, що українська громадськість завжди вбачала в рідній школі важливий засіб духовного життя й усіяло підтримувала її діяльність. До занепаду української школи привела колоніальна політика російського імперіалізму, який переслідував національні прояви невеликих народів [11, с.174]. У статті «Народні школи на Україні» М. Драгоманов зазначав: «Вся історія шкіл в Росії за останні сто років є не що інше, як бійка уряду з народом і освітою та видумки як би не дати людям вчитись, особливо мужикові, - не дати вчити навіть просто азбуки. Уряд не фінансує витрати на потреби освіти народу» [12, с.120].

М.П. Драгоманов нищівно критикував царських чиновників, які впроваджували в життя таку політику, витісняли рідну мову зі шкіл неросійських народностей, рішуче висловлювався проти зневаги до національних мов, проти твердження про вищість деяких із них. Він був твердо переконаний у здатності історично скривджених мов розвинутися за сприятливих умов і забезпечити всі культурні потреби свого носія - народу.

М. Драгоманов вважав, що з усіх ознак національності найбільшу вагу має мова, і казав, що боротьба за українську мову в Росії за найменшої політичної вольності може піднятися на новий щабель. «Коли б упала попередня цензура, то впали б теперішні перешкоди для українських книг, переважно для популярних. Уже й тепер українці впевнилися, що вони можуть видавати популярні книжки настільки цінні, що їх перекладали й великоруси. У 1874-1876 рр., коли українських книг, що були видані й поширювалися в невеликій кількості, розходилося по 27 000 примірників у рік, тоді як всеросійський офіційний комітет грамотності розширив тільки 42 000 примірників російських популярних книг на всю Росію, можна стверджувати, що за найменшої волі українська популярна література зробила б неможливою всяку конкуренцію з нею на Україні, навіть коли б школи народні й zostались цілком російськими» [13, с.547].

Л. Новиченко, один із дослідників творчості М. Драгоманова, вважав, що саме у праці М. Драгоманова «Очерк історії цивілізації в Україні» його відкриттям було те, що «прихильниками і наслідувачами такої етноівелюючої унітарності й централізації історично могли бути й бували насправді не тільки адепти монархічного абсолютизму, чиновницько-поліцейської державності, але й представники певних революційних рухів, які за своїм призначенням повинні були б покінчити з усіялою суспільною нерівністю» [14, с. 76].

Заслуга М. Драгоманова в тому, що він із властивою йому ерудицією та інтелектом аналізує різнобічні сторони процесу русифікації рідного народу. Характерною особливістю його критики є те, що вона торкається не окремих чи випадкових фактів, а стосується типових у загальнодержавному масштабі

процесів суспільного життя, до оцінки яких учений і політик підходив із загальносоціальних, наукових і філософських позицій. У XIX ст. починає формуватися нове покоління спільності, яке спирається на спільність мови та культури. В Україні, як і в інших країнах, виникнення й поступове поширення ідеї національної свідомості, що базувалося на етнічній тотожності, стає однією з головних тем нової історії.

На початку 70-х р. XIX ст. головним осередком українського руху став Київ, де зосередилися значні інтелектуальні сили і де стала відроджуватися справа українофілів. Як пише Д. Дорошенко, «Київська Громада об'єднала в собі ряд блискучих талантів на всіх долях культурного і громадського життя, які зуміли не тільки в широких розмірах організувати працю з обсягу науки, письменства й мистецтва, але й вкласти новий зміст у цю працю, сформувати наново українську національну програму, нарівні з вимогами свого часу» [15, с. 293]. Громадівці організували культурно-творчу діяльність національного спрямування. У 1873 р. за їх ініціативи було створене в Києві українське наукове товариство під назвою «Південно-Західна Філія Російського Географічного товариства». Цей заклад став центром діяльності українських учених, які займалися не лише дослідженням географії та суміжних наук, а загалом українознавчими студіями, впорядкуванням знань і фактів з української історії, словесності тощо. Київська Громада придбала газету «Київський телеграф», яка стала виразником її українських ідей. Головним редактором газети було призначено М. Драгоманова.

Такий розмах українського національного руху налякав урядові кола. Блискуча маніфестація українських наукових сил, за висловом М. Грушевського, штовхнула ворогів до нових методів боротьби. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства почали називати в російській пресі українофільським кагалом, що під прапором науки провадить політичний сепаратизм [3, с. 102]. Тому наприкінці 1874 р. помічник куратора Київського навчального округу М. Юзефович направив до уряду донос на членів громади і вимагав ліквідації Географічного товариства. Комісія запропонувала закрити «Південно-Західну Філію Російського Географічного Товариства» і Київську Громаду, припинити видання «Київського Телеграфа», вислати М. Драгоманова і П. Чубинського за межі України. Після ухвал комісії міністерство освіти заборонило викладання в початкових класах будь-яких дисциплін українською мовою, наказало вилучити зі шкільних бібліотек книжки, написані українською мовою або українофілами, розпорядилося замінити вчителів-українців на росіян. Після указу 1876 р. централісти поставили перед собою мету остаточно знищити культурно-національне українське життя. Почалося, як писав І. Франко, «Дантове пекло, у якому опинився цілий народ, що колись добровільно прилучився до Росії, розламав китайську стіну, якою вона, Росія, була відгороджена від світу, втягнув її у концерт європейських держав» [16, с. 86].

Це була вже друга заборона центральною владою мови великого народу. Емський указ завдав тяжкого удару розвитку української культури, яка почала тільки бурхливо відроджуватися і виховала геніальну плеяду українського письменства. Багатомільйонний народ, його культура й історія виявилися поза законом. Становище було настільки жалюгідним, що мати

Лесі Українки, письменниці О. Пчілка, писала у спогадах до композитора М. Лисенка: «Дійшло до того, що й взагалі саме слово українське в книжці, журналі, пісні стало підозрілим, а далі й зовсім забороненим, навіть у піснях, справді, зовсім невинних» [17, арк. 39].

Величезне обурення викликав у М. Драгоманова Емський указ. І вчений одним із перших виступив з його критикою. Дізнавшись про скликання в Парижі Всесвітнього літературного Конгресу під патронатом всесвітньовідомих письменників В. Гюго та І. Тургенєва, М. Драгоманов звернувся до учасників конгресу з протестом проти ганебної заборони російського самодержавства. Він підготував і видрукував французькою мовою брошуру під назвою «Українська література, заборонена російським урядом», яка була роздана всім делегатам Конгресу і набула поширення й широкого відгуку в Європі та світі.

1876 р. став для світогляду М. Драгоманова межею між його українофільськими та українськими поглядами. З метою розширення літературної та політичної діяльності він встиг вчасно виїхати за кордон. Прибувши до Відня, де австро-угорська влада не захотіла надати притулок політично неблагонадійному емігрантові, а потім до Женеви, М. Драгоманов усвідомив себе, з одного боку, посланцем українського культурного громадянства, яке давно виношувало плани заснування за кордоном безцензурного громадсько-культурного і літературного видання, а з другого, - політичним вигнанцем російського самодержавства [18, с. 115].

М. Драгоманов у своїх «Чумацьких думках» казав, що: «При одній волі вживати українську мову в школах приватних, навіть попри обов'язковій російській, скоро б показалося, що в українських школах діти хутчіше виучуються читати й розуміти книги, навіть російські, ніж при теперішньому порядку, а се б притягло до українських шкіл народ і земства, так що останні б почали вводити українську мову в свої школи, а коли б закон тому перечив, то добились би відміни закону. Так в які-небудь 5-10 років однією силою педагогічних аргументів початкові народні школи у нас стали б національними, хоч би з них і не витіснено було цілком і російської мови, та певно й церковнослов'янської» [13, с. 549].

Особливістю функціонування мови є те, що вона з давніх часів свого існування є і знаряддям, і об'єктом ідеологічної боротьби. У такому напрямку М. Драгоманов піднімає це питання в багатьох своїх працях. Зокрема, у 1870 р. у журналі «Весник Европы» вчений надрукував рецензію, що мала назву «Малоросія в її словесності», на працю російського фольклориста І. Прижова.

В перших же рядках статті М.П. Драгоманов наголошує на тому, що ніхто не зможе заперечити значної участі Малоросії в становленні та утворенні російської культури, але її значення не вивчене. Однією з причин цього є те, що «на нее смотрят или как на одну из незначительных провинций России, которая ничем особенно не отличается от других, или как на край, который если и имел своеобразную историю и сохранил многие отличия, то эта история и эти отличия имеют слишком местный интерес, как особенности истории и быта какого-нибудь бывшего казанского или астраханского царства» [19; с. 55].

В «Чумацьких думках» М. Драгоманов назвав мову народною і національною священною: «Мова й має найбільше практичної ваги, бо вона є спосіб, котрим люди розуміються, через котрий іде до людей освіта. От через це найбільша частина й політичної справи національників зводиться до права певної мови в уряді, суді, школі, а надто в початковій» [13; с. 554]. Але учений застерігав, що мова не ставала для людей вищою за самих людей. «Тільки ж і важність мови не може доходити до того, щоб освічена людина дивилась на неї як на святощ, вищу від людини. Мова все-таки слуга людини, а не пан. Мова мусить рости і перемінатись відповідно зросту людини, громади. Людина вільна уживати й вчити і чужі мови» [13, с. 554].

Відстоюючи свою позицію, М. Драгоманов підводить підсумок: відроджувати українську націю немає необхідності, оскільки вона і не вмирала, а існувала завжди, і продовжує існувати, хоча в Росії вона існує майже виключно серед так званого простонароддя. І якщо видимою ознакою національності служить мова, то варто визнавати її існування, оскільки українська мова збереглася як мова самостійна і досить чиста. Людина, яка досконало володіє мовою, легше і повніше реалізує свій інтелектуальний потенціал, швидше й адекватніше налагоджує стосунки з іншими людьми. Тому що мова - найважливіший засіб не тільки спілкування, а й мислення, здобуття знань, саморозвитку і самовираження людини.

Мову вважають основним чинником у педагогічному та освітянському процесах. Але українська мова ще не така сильна, щоб зайняти провідне місце в українській школі. М. Драгоманов писав: «... педагогічно-практичної потреби вводити тепер українську мову в школи немає, а що потреба ця дальшого, сказати б, ідеального порядку. Недобре для громади, коли просвіта в ній різко ділиться на вищу й нищу, бо тим спиняється натуральний обмін між верствами громадянства. Але цю потребу зразу можуть зрозуміти тільки радикальніші ідеалісти, демократи» [6, с. 115].

М. Драгоманов високо цінував працю людей, які на науковому рівні займалися лінгвістикою як наукою, називав їх ученими українцями. Велике значення в боротьбі за визнання прав української мови на самостійний розвиток, за утвердження її як рівноправної національної мови в сім'ї східнослов'янських і взагалі слов'янських мов мали наукові розвідки вчених О. Потебні та П. Житецького, які водночас працювали і в російській, і в українській філологічних науках.

М. Драгоманов обіймав особливе місце в тогочасному ідейно-політичному русі, що відбивалося на його педагогічних поглядах. У статті «Листи на Наддніпрянську Україну», вступивши в полеміку з Д. Вартовим з приводу політичного та літературного життя України та Галичини, М. Драгоманов акцентує увагу на тому, що Д. Вартовий критикує українофілів за формальний націоналізм без народоловства, вважає, що члени цього угруповання не визнають української літератури для звичайного народу, працюють мало та й то пишуть українською мовою [20; с. 101].

Важко було в таких складних умовах обрати для себе професію педагога. Це було до сили тільки тим, хто справді був за покликанням учителем, хто полюбить дітей, школу, почне думати, як би краще і швидше вивчити учнів

читати, рахувати, думати, говорити, бути добрим і правдивим. Для таких подвижників школа була не тільки привід, а й мета життя та праці.

М.П. Драгоманов вважав, що мудрий учитель добре знав те, що серед бідного і голодного народу, поруч із тими порядками, що існували, добру школу побудувати неможливо. Саме тому вчитель намагається зробити все можливе, щоб освіта прийшла і до простого народу. Учитель не зобов'язаний займатися активною політичною діяльністю. Але якщо він добре освічена людина, то намагатиметься, щоб його учні вчилися читати й писати, а їхні батьки читали соціальні книги і газети, збиралися на збори.

Справжній учитель повинен впроваджувати нові порядки, спочатку в школі, а потім має виховувати з дітей нову людину. Діти повинні мати свою думку, бути особистостями. Ця праця для вчителя є дуже важливою і сміливою, це «трудніше, ніж дати мужикам одну-дві книжки і піти за те на Сибір, коли про те довідається начальство» [12, с. 102].

М. Драгоманов відстоював думку про те, що освічений народ міг би повалити порядки, які існували в тогочасній Російській імперії. Саме так відбувалося в Англії, Франції, Германії, де рівень освіти значно вищий, ніж у Росії. У Росії ж освіту різними способами намагаються зупинити, а освіту для селян вважають непотрібною і зайвою тратою часу. М. Драгоманов звертає увагу на те, що в Росії, де сільського населення значно більше, ніж міського, селянин не має майже ніяких прав. Чиновники і царський уряд намагаються забрати в селянина все, що він має. «Та жменька панів та чиновників, які стоять над мужиком, - підкреслює М. Драгоманов, - немов чує, що як тільки народ передише та оглядеться навкруг себе - то й не буде, як раніш туману перед сонцем» [12, с. 123]. М. Драгоманов називав цих людей зграєю злодіїв, які дурять не тільки народ, а й свого царя, у яких нема нічого святого і дорогого на світі, крім кишени та кар'єри. Мабуть, зауважує автор статті, через те вся історія шкіл у Росії за останні сто років є не що інше, як бійка уряду з наукою і освітою та видумки, як би не дати людям вчитися навіть простої азбуки [21, с. 113].

М. Драгоманов зауважує у статті «Народні школи на Україні», що вчитель навіть не може пояснити, що таке наглядна наука та наука про рідний край, бо дітям потрібна хоч якась наочність. Цікаво, що один із київських учителів, К. Мурашко, видав брошуру з малювання для рідного краю, де були вибрані картини не з далекого життя, а з близького, українського. Був там і портрет Т. Шевченка. Також К. Мурашко організував у Києві художню школу. Але М. Драгоманов висловлює жаль з приводу того, що цю школу закриють зразу ж після того, як там почнуть малювати картини з життя рідного народу та історії. І при цьому уряд запевняє всіх у тому, що піклується про народ і прагне наслідувати Італію, де була школа живопису і римська, і флорентійська, і болонська, і венеціанська. А насправді на Україні, як тільки з'являється будь-яка просвітницька організація, її зразу ж закривають. Говорив М. Драгоманов і про те, що щодня серед українських патріотів мусить бути праця над тим, щоб дати простому народові правдиву школу для дітей і правдиво-наукові книги для дорослих. У дітей з дитинства потрібно розвивати мислення, мову, розвивати почуття і розум. Саме цьому повинна навчати школа.

Отже, постійною духовною потребою, глибоким внутрішнім стимулом була для М. Драгоманова небезпечна в умовах царської Росії праця в ім'я розбудови української мови, літератури, культури, боротьба проти офіційних заборон у сфері національного відродження. Реакційні вчені намагалися довести, що окремої української мови не існує, а «малоросійське наріччя» не здатне функціонувати в ролі повноцінної літературної мови. Професор Д. Флорінський у книзі «Киевские университетские известия» за листопад 1898 р. стверджував: українська мова є не що інше, як наріччя російської. Російське самодержавство було зацікавлене в залученні й української інтелігенції до підтримки та розвитку імперської ідеології завдяки стримуванню розвитку української мови, позбавленню її носіїв національної самосвідомості. А упереджене і в багатьох випадках негативне ставлення представників російськомовного населення України до оволодіння українською мовою було несвідомим відлунням теорії «злиття мов». М. Драгоманов відстоював думку про те, що основою духовного розвитку людства має бути тільки національна культура, тому інтелігенція, зокрема українські письменники повинні користуватися тією ж мовою, що і простий народ. І оскільки царський уряд заперечував офіційне визнання української мови, то М. Драгоманов пропонував увести її хоча б у народних школах.

Заслугою М. Драгоманова є те, що він, розкривши значення рідної мови як засобу покращення культурного рівня українців, обґрунтував роль та значення її у справі освіти простого народу, наголосивши на необхідності вивчення різних мов ним як умови підняття його освітнього рівня з метою залучення до загальноєвропейського культурного простору.

Таким чином, М. Драгоманов словом боровся проти царя і його уряду, підтримував починання в освітянській роботі в Україні, відстоював позицію, що кожна людина має право навчатися і бути освіченою особистістю. В особі М. Драгоманова поєдналися політичний діяч, вчений-політолог, дослідник всесвітньої та вітчизняної історії, фольклорист та етнограф, публіцист і літературний критик. Він казав, що мова - це живий організм. Мова єднає націю у просторі й часі, доносить з давніх-давен надбання поколінь, а водночас служить і для зв'язку з майбутнім. Основною працею, яка була присвячена дослідженню діяльності народних шкіл, є «Народні школи на Україні». У ній автор зібрав свої думки щодо виховання та освіти.

Заслуга М. Драгоманова в розвитку української мови полягає передусім у тому, що він збагачував її виражальними ресурсами, інтелектуалізував термінами, а тим самим підніс її до рівня державних європейських мов. Своїми теоретичними узагальненнями він сприяв утвердженню літературної української мови в її розмаїтому функціональному статусі, прискорював її еволюційний розвиток, виводив на широку дорогу громадсько-культурного та педагогічного життя української нації.

---

1. Павлик М. П. М.П. Драгоманов. 1841-1895: Сто юбілей, смерть, автобіографія і опис творів. Зладив і видав М. Павлик / М.П. Павлик. - Львів: З друкарю В. Манецького, 1896. - 442 с.

2. Струніна Л. Перші недільні школи в Києві / Лариса Струніна. - Київська Старина. - 1898. - Кн. 5. - 290 с.

3. Куца О. М.П. Драгоманов, розвиток української літератури другої половини XIX ст. / Ольга Куца. - Тернопіль: Підручники і посібники, 1995. - 298 с.
4. Лукренко В. П. Світгляд М.П. Драгоманова / В.П. Лукренко. - К.: Наукова думка, 1965. - 154 с.
5. Єфремов С. Тверезе слово (До полеміки про "Вільне Слово") / Сергій Єфремов // Рада. - 1913. - Ч. 195. - С. 29-37.
6. Драгоманов М. П. Розвиток народної освіти і педагогічної думки в Україні. - К.: Либідь. - 1991. - 290 с.
7. Іванова Р. П. М.П. Драгоманов в суспільно-політичному русі Росії та України / Р.П. Іванова. - К.: Генеза, 1971. - 254 с.
8. Луначарський А. Т. Шевченко і М.П. Драгоманов / Анатолій Луначарський // Дружба народів. - 1989. - №4. - С. 54-86.
9. Молчаков М. О. Державницька думка М.П. Драгоманова / М.О. Молчаков. - К.: Либідь. - 1994. - 35 с.
10. Ястребов Ф. Революційні демократи в Україні / Федір Ястребов. - К.: Наукова Думка, 1960. - 258 с.
11. Довбищенко Я. М.П. Драгоманова / Ярослав Довбищенко // Наше минуле. - 1918. - Кн. 2. - С. 158-159.
12. Драгоманов М. П. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. - К.: Криниця, 1877. - 154 с.
13. Драгоманов М. П. Чумацькі думки про українську національну справу // Вибране. - К.: Наукова Думка, 1991. - 62 с.
14. Новиченко Л. К. Просвітитель / Л.К. Новиченко. - К.: Наукова думка, 1991. - 114 с.
15. Дорошенко В. Д. М.П. Драгоманов (1841-1895 рр.) / В.Д. Дорошенко // Вісник Союзу Визволення України. - 1915. - № 1/2. - С. 7-13.
16. Франко І. Україна / Іван Франко // Життя і слово. - 1895. - кн. 6., 1959. - 230 с.
17. Пчілка О. Спогади про М.П. Драгоманова / Олена Пчілка. - К.: Україна, 1926. - Кн. 2. - С. 38-64.
18. Феденко П. Український рух у ХХ ст. / Павло Феденко. - Лондон: "Наше слово", 1959 р. - 267 с.
19. Драгоманов М. П. Вибране «... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». - К.: Либідь, 1991. - 684 с.
20. Горський В. Розвиток академічної філософії в Україні (кінець XIX - початок ХХ ст.) / Василь Горський. - К.: Наукова думка, 2001. - 278 с.
21. Климчик Л. А. Педагогічні погляди М.П. Драгоманова. Дис. ... канд іст. наук: 07.00.01, Київський ун-т ім. Т. Шевченко. - К., 1995. - 194 с.

References

1. Pavlyk M. P. M.P. Dragomanov. 1841-1895: Jego jubilej, smert', avtobiografija i opys tvoriv. Zladyv i vydav M. Pavlyk / M.P. Pavlyk. - L'viv: 3 drukarju V. Manjec'kogo, 1896. - 442 s.
2. Strunina L. Pershi nedil'ni shkoly v Kyjevi / Larysa Strunina. - Kyi'vska Staryna. - 1898. - Кн. 5. - 290 s.
3. Kuca O. M.P. Dragomanov, rozvytok ukrai'ns'koi' literatury drugoi' polovyny XIX st. / Ol'ga Kuca. - Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 1995.- 298 s.
4. Lukrenko V. P. Svitogljad M.P. Dragomanova / V.P. Lukrenko. - K.: Naukova dumka, 1965. - 154 s.
5. Jefremov S. Tvereze slovo (Do polemiky pro "Vil'ne Slovo") / Sergij Jefremov // Rada. - 1913. - Ch. 195. - S. 29-37.
6. Dragomanov M. P. Rozvytok narodnoi' osvity i pedagogichnoi' dumky v Ukrai'ni. - K.:Lybid'. - 1991. - 290 s.
7. Ivanova R. P. M.P. Dragomanov v suspil'no-politychnomu rusi Rosii' ta Ukrai'ny / R.P. Ivanova. - K.: Geneza, 1971. - 254 s.
8. Lunachars'kyj A. T. Shevchenko i M.P. Dragomanov / Anatolij Lunachars'kyj // Druzhiba narodiv. - 1989. - №4. - S. 54-86.
9. Molchakov M. O. Derzhavnyc'ka dumka M.P. Dragomanova / M.O. Molchakov. - K.: Lybid'. - 1994. - 35 s.
10. Jastrebov F. Revoljucijni demokraty v Ukrai'ni / Fedir Jastrebov. - K.: Naukova Dumka, 1960. - 258 s.
11. Dovbyshhenko Ja. M.P. Dragomanova / Jaroslav Dovbyshhenko // Nashe mynule. - 1918. - Кн. 2. - S. 158-159.

12. Dragomanov M. P. Narodni shkoly na Ukrai'ni sered zhyttja i pys'menstva v Rosii'. - K.: Krynycja, 1877. - 154 s.
13. Dragomanov M. P. Chumac'ki dumky pro ukrai'ns'ku nacional'nu spravu // Vybrane. - K.: Naukova Dumka, 1991. - 62 s.
14. Novychenko L. K. Prosivitytel' / L.K. Novychenko. - K.: Naukova dumka, 1991. - 114 s.
15. Doroshenko V. D. M.P. Dragomanov (1841-1895 rr.) / V.D. Doroshenko // Visnyk Sojuza Vyzvolennja Ukrai'ny. - 1915. - № 1/2. - S. 7-13.
16. Franko I. Ukrai'na / Ivan Franko // Zhyttja i slovo. - 1895. - kn. 6., 1959. - 230 s.
17. Pchilka O. Spogady pro M.P. Dragomanova / Olena Pchilka. - K.: Ukrai'na, 1926. - Kn. 2. - S. 38-64.
18. Fedenko P. Ukrai'ns'kyj ruh u XX st. / Pavlo Fedenko. - London: "Nashe slovo", 1959 r. - 267 s.
19. Dragomanov M. P. Vybrane «... mij zadum zlozhyty ocherk istorii' cyvilizacii' na Ukrai'ni». - K.: Lybid', 1991. - 684 s.
20. Gors'kyj V. Rozvytok akademichnoi' filosofii' v Ukrai'ni (kinec' XIX - pochatok XX st.) / Vasyl' Gors'kyj. - K.: Naukova dumka, 2001. - 278 s.
21. Klymchuk L. A. Pedagogichni pogljady M.P. Dragomanova. Dys. ... kand ist. nauk: 07.00.01, Kyi'vs'kyj un-t im. T. Shevchenko. - K., 1995. - 194 s.

Сосюра Л. Г.

аспирант, Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова (Украина).

ФОРМЫ, МЕТОДЫ И СОДЕРЖАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МИХАИЛА ДРАГОМАНОВА

Статья посвящена деятельности Михаила Петровича Драгоманова, как педагога и научного деятеля. М.П. Драгоманов словом боролся против царя и его правительства, поддерживал начинания в образовательной работе на Украине, отстаивал позицию, что каждый человек имеет право учиться и быть образованной личностью. Основное внимание статьи нацелено на его педагогические взгляды, влияние на повышение культурно-образовательного уровня населения Украины. Освещена теоретическая и практическая деятельность.

Ключевые слова: образование, воскресные школы, национализация, школа, политический деятель, украинский язык.

Sosura L. G.

post-graduate, M.P. Dragomanov's National Pedagogical University (Ukraine).

FORMS, METHODS AND CONTENT OF PEDAGOGICAL ACTIVITY M. DRAGOMANOV

The article is devoted to the occupation of Mikhail Petrovich Dragomanov as a teacher and research scientist. Dragomanov fought by means of word against the monarch and the government, supported the undertaking in educational work in Ukraine, defended the opinion that every person has the right to study and to be an educated person. Mykhailo Dragomanov was a political figure, a political scientist, a researcher of the world and national history, a specialist in folklore and an ethnographer, a journalist and a literary critic. The main Dragomanov's work that was devoted to the study of the activities of public schools is «National Schools in Ukraine». In this publication author has expressed his thoughts about upbringing and education. The merit of Dragomanov in the development of the Ukrainian language is, first of all, that he enriched it with expressive resources, intellectualized with terms, and thus brought it to the level of the official European languages. By his theoretical generalizations, he contributed to the affirmation of the literary Ukrainian language in its diverse functional status, accelerated its evolutionary development, and highlighted it as a part of wide-ranging public-cultural and pedagogical life of the Ukrainian nation. The main focus of the article is targeted on his pedagogical viewpoint, his influence on raising the cultural and educational level of Ukrainian people. His theoretical and practical activities are also covered.

Key words: education, Sunday schools, nationalization, school, political figure, Ukrainian language.